

שינוי כיוון? עדכון הדוקטרינה הגרעינית של ישראל

לואי רנה ברה

מאמר זה בוחן מקרוב את האסטרטגיה הגרעינית של ישראל, תוך התייחסות מיוחדת למקורותיה, להנחות הליבה שלה (שעודן מרומזות ברובן) ולתוצאותיה האפשריות. שאלות המפתח הנבחנות הן הסיכונים ארוכי הטווח הכרוכים במדיניות "העמימות הגרעינית", הצפי לתפוצה גרעינית אזורית, הציפיות לגבי התנהגות רציונלית או בלתי רציונלית בקרב מקבלי החלטות רלוונטיים באזור, וההשלכות של מלחמה קרה חדשה בין רוסיה לארצות הברית. שאלות אלו מצביעות על המורכבות של יחסי הגומלין האסטרטגיים במזרח התיכון ועל הסינרגיות האפשריות בין המדיניות האסטרטגית של ישראל ובין התגובות הצפויות של אויביה. המאמר מסתיים בהדגשת הצורך של ישראל להתקדם אל מעבר לעמימות הגרעינית, וקורא לה לאמץ דוקטרינה אסטרטגית לאומית שתהיה "תוכנית אב" מקיפה שתתבסס על חשיבה אנליטית ולא על שיקולים פוליטיים.

מילות מפתח: דוקטרינה גרעינית ישראלית, הרתעה גרעינית, הגנה מפני טילים, ברירת שמשון

איזון אזורי ו"עמימות מכוונת"

מבצע "צוק איתן" הבהיר פעם נוספת לכאורה, כי סוגיות הביטחון העיקריות של ישראל קשורות ביכולת לשלוט בטרור הפלסטיני. למרות שקביעה זו אינה בהכרח שגויה או קצרת רואי, בתכנונים של צה"ל יש להותיר גם להבא במרכז תשומת הלב את הבעיות הקיומיות האמתיות – אלו הנוגעות למלחמה גרעינית ולאסטרטגיה גרעינית. כדי להשיג מטרה זו, יש להתחיל עם מעט היסטוריה רלוונטית.

לואי רנה ברה הוא פרופ' למדע המדינה באוניברסיטת פרדו, לה-פאייט, אינדיאנה

מנהיגי ישראל הבינו מראשית הדרך את הצורך ב"משווה מאזן ביטחוני" נראה לעין. עוד בשלהי שנות החמישים של המאה העשרים שם ראש הממשלה דאז, דוד בן גוריון, את יהבו ותקוותיו בעניין הישרדותה והגנתה העצמית של מדינת ישראל על צורה כלשהי של יכולת בתחום הנשק הגרעיני. ספציפית, בן גוריון העריך כי עצם החזקתה של ישראל ב"פצצה" תבטיח לה הרתעה אסטרטגית מספקת, לפחות מול התקפות אפשריות של אויב שירצה לעשות שימוש בנשק להשמדה המונית ו/או שימוש נרחב בנשק קונבנציונלי.

כל יורשיו של בן גוריון דבקו באופן גלוי פחות או יותר באותו קו מחשבה אסטרטגי.¹ המדיניות הישראלית של "פצצה במרתף" נראתה מלכתחילה הגיונית במידה רבה. כולם ידעו טוב למדי שישראל מחזיקה בכלי נשק גרעיניים. מדוע, אם כן, יש לשנות מדיניות זו ומדוע צריכה ישראל השברירית בעליל לחשוף עוד מיכולותיה, ובכך לנכר ללא צורך את ארצות הברית?

יש לכך תשובה משמעותית ומשכנעת: לא ניתן לטעון לעולם כי קיימת התאמה אוטומטית בין תפיסות האויב לגבי יכולתה הגרעינית של ישראל ובין הרתעה גרעינית ישראלית אמינה. יתר על כן, בנסיבות מסוימות, התפיסות המנוגדות של האויב אף עלולות לערער את ההרתעה הגרעינית של ישראל. מקרה כזה עשוי להיות כאשר קיימת סברה שישראל מחזיקה ביכולת גרעינית אסטרטגית בעלת תפוקה גבוהה (High Yield) בלבד. סברה כזאת, מצדה, עשויה לעורר ספקות האם ישראל תהיה מוכנה להפעיל כוחות גרעיניים כאלה כתגמול על כל מכה ראשונה של האויב.

ולמרות זאת, "העמימות הגרעינית המכוונת" הצליחה לשרוד כליבתה הבלתי משתנה והבלתי מעורערת של הדוקטרינה הגרעינית של ישראל. ישראל עדיין מתעלמת מחסרונותיה של דוקטרינה זו, ומשוכנעת ש"הוצאת הפצצה מן המרתף" עלולה להביא לגינוי עולמי נרחב, אולי בלתי נסבל מבחינתה. חששות אלה של ישראל, הן בתחום הפוליטי והן בתחום יחסי הציבור, הינן מובנות. יחד עם זאת, הן מחווירות מבחינת משמעותן הקיומית אל מול המחירים הצפויים במקרה של כישלון ההרתעה הגרעינית שלה.²

הרציונל שמאחורי מגבלות חדשות על מדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת"

בעולם המסתורין של האסטרטגיה הגרעינית של ישראל, אין די בכך שמדינות אויב יכירו במעמדה הגרעיני. כדי לקיים הגנה אמתית על ישראל, אין זה מספיק שמדינות אלו יאמינו שאכן יש לה נשק גרעיני; הן גם חייבות להיות מוכנות להאמין שבידי ישראל יש נשק גרעיני **שמיש** וכי היא תהיה **מוכנה** להפעיל נשק זה במצבי איום ספציפיים שניתן לזהותם.

אין ספק שישראל זקוקה לכלי הנשק הגרעיניים שלה. זוהי קביעה שאינה שנויה במחלוקת. בעוד שנשיא ארצות הברית, ברק אובמה, חותר להגשמתו של "עולם חופשי מנשק גרעיני", ישראל לא תוכל לשרוד ללא נשק גרעיני. בנוסח קביעתו המפורסמת של קרל פון קלאוזביץ בספרו "על המלחמה" (1832), עלולה להיווצר נקודת מפנה שבה "הכמות נחשבת". מבחינתה של ישראל, שגודלה הוא כמחצית מגודלו של אגם משיגן בארצות הברית, נקודת מפנה זו היא תמיד קרובה ואפשרית. כלומר, לישראל אין מסה משמעותית.

מבחינתה של ישראל, הסיכונים הביטחוניים הכרוכים בכל סוג של פירוז מנשק גרעיני, או ב"אזור חופשי מנשק גרעיני", הינם ספציפיים ומוחשיים. הדבר נובע בחלקו מכך שליריביה הקיימים של המדינה באזור יצטרפו בשלב כלשהו מדינה אויבת ערבית חדשה בשם "פלסטיין"³ ו/או אויבת בצורת איראן גרעינית. אם התפתחות כזו תכלול את שתי האפשרויות שהוזכרו לעיל, הדבר עלול להביא לתוצאה מאתגרת אף יותר. שילוב בין שתי אפשרויות אלו עלול להתפתח בהמשך למצבים בעלי פוטנציאל של נזק משמעותי לישראל, אף יותר מאשר במתווה של שני חלקיה הנפרדים.

אם יישלל מישראל נשקה הגרעיני, בין אם הוא יהיה עדיין שרוי בעמימות ובין אם הוא יהיה חשוף זה מקרוב, היא תאבד את יכולתה השיוויונית להרתיע מעשי תוקפנות מסיביים מצד אויביה. ליתר דיוק, ללא כלי נשק אלה, ישראל לא תוכל עוד להגיב בצורה משכנעת על סכנות קיומיות באמצעות איומים בתגמול ו/או במכת נגד. החזקה של ישראל בנשק גרעיני, גם כאשר הדבר ידוע ומוכר באופן חד-משמעי למדינות אויב, לא תוכל כשלעצמה להבטיח הרתעה ישראלית מוצלחת. סיום סלקטיבי ומרובד ניואנסים למדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת" עשוי, לעומת זאת, לשפר את ההרתעה הגרעינית של ישראל ולשמור עליה בצורה אמינה. ההסתברות להתקפות מצד אויבי ישראל בעתיד עשויה, קרוב לוודאי, להצטמצם אם ישראל תדאג לתת תפוצה למידע נוסף, גם אם מוגבל בהיקפו, על הנשק הגרעיני שבידיה ועל יכולותיה האסטרטגיות הכוללות. כדי להשיג את יעדי ההרתעה הרלוונטיים של ישראל, מידע חשוב זה חייב להתמקד בסוגיות המהותיות של יכולת גרעינית ושל עצם הנכונות לקבל החלטות הקשורות אליה.

האם מהלך ישראלי של התנתקות ממדיניות העמימות הגרעינית יועיל נגד איומים לא גרעיניים עתידיים על מדינת ישראל? אין ספק שסבירותו ואמינותו של כל איום ישראלי בתגמול גרעיני יהיו משמעותיות יותר כאשר התוקפנות הפוטנציאלית תהיה גרעינית אף היא. יחד עם זאת, ישנן נסיבות שבהן אויב נחוש, או קואליציה של אויבים נחושים, עלולים לשקול "רק" מכה קונבנציונלית ראשונה והרסנית נגד ישראל, ולהעריך כי התקפה כזו היא הגיונית, שכן היא לא תגרור תגובה ישראלית גרעינית. בנסיבות אלו, מדינת אויב, או קואליציה של מדינות אויב, עשויה להגיע למסקנה כי כל מכה ראשונה לא גרעינית, מסיבית ככל שתהיה,

נגד ישראל גרעינית, היא מהלך הגיוני כיוון שנקמתה הצפויה של ישראל תיעצר בהכרח לפני שתחצה את הסף הגרעיני.

לעומת זאת, אם יובא מראש, ובצורה ברורה, לידיעתם של תוקפן או תוקפנים פוטנציאליים כי ישראל מחזיקה ברשותה מערך רחב ומשמעותי של כוחות גרעיניים בעלי יכולת תגמול, הן מבחינת הטווח והן מבחינת הנזק שהם גורמים, סביר להניח שאויבים אלה יירתעו מלתקוף אותה. "חשיפות" הדרגתיות כאלו של יכולותיה של ישראל יאפשרו לה לאותת ליריבותיה הרלוונטיות כי היא מסוגלת, ואף עלולה, לחצות את סף התגמול הגרעיני לצורך ענישה, בכל מקרה של ניסיון פוטנציאלי להשמדה. בשיח הצבאי, פעולותיה אלו של ישראל נועדו להבטיח "שליטה בהסלמה". בתרחיש כזה יש יתרונות לישראל מהתרחקות מסוימת מהעמימות הגרעינית, בזכות המסר המשכנע שהיא שולחת, כלומר, כי היא לא חייבת להגיב אך ורק בכוח גרעיני מסיבי ובלתי פרופורציונלי בעליל.

היתרונות הישראלים שבמדיניות כזו עשויים לכלול, מלבד העצמתם של האיומים בתגמול גרעיני ישראלי, גם העצמתם של איומים אמינים במכת נגד ישראלית. אם, לדוגמה, ישראל תיזום מכת מנע לא גרעינית נגד איראן לפני שמדינת אויב זו תתגרען (פעולה הנחשבת ל"הגנה עצמית מקדימה" במשפט הבין-לאומי), הסבירות לתגמול איראני מסיבי קונבנציונלי עשויה להצטמצם במידה רבה, אם ישראל תשגר לפני כן איומים גלויים יותר מאשר בעבר בדבר נכונותה להגיב תגובת נגד גרעינית מדודה. במושגים היסטוריים, הקפדה על נסיגה הדרגתית ממדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת" תביא לכך שישראל לא תעשה את השגיאה שעשתה ארצות הברית במדיניותה הגרעינית כלפי ברית המועצות, כאשר הכריזה על מדיניות "התגמול המסיבי".

קרוב לוודאי שיהיו ספקנים שלא יסכימו להצעה זאת ויטענו שמדיניות העמימות הגרעינית של ישראל הצליחה עד היום, בכך שמנעה מאויביה ליזום מעשי תוקפנות בעלי משמעות קיומית מובהקת נגדה. אותם ספקנים ישאלו, לכן, מדוע "לטלטל את הספינה?"

170,000 רקטות מכוונות לעבר ישראל

גם אם אויביה של ישראל היו נשארם ללא יכולת גרעינית, הם עדיין עלולים, לפחות באופן עקרוני, לערוך התקפות קטלניות עליה. אויבים אלה, גם אם הם חמושים אך ורק בנשק קונבנציונלי, עשויים בשלב כלשהו לשתף פעולה ביניהם ועלולים, אולי תוך שיתוף פעולה גם עם גורמים חתרניים מטעמם, לגרום לנזקים מכאיבים במיוחד למדינת ישראל. סבירותה של אפשרות כזו מצאה ביטוי בדבריו של ראש אמ"ן, אלוף אביב כוכבי, שהצביע בינואר 2014 בכנס השנתי של המכון למחקרי ביטחון לאומי במוזיאון תל אביב על כי 170,000 רקטות "מכוונות לעבר ישראל".

אלה מספרים מאירי עיניים. בידיהם של אויבי ישראל, הן מדינות והן תת־מדינות, במיוחד כשהם משתפים פעולה למימוש משימות צבאיות, עשויה להצטבר מסה משמעותית, המהווה יתרון בפני עצמו. במצב כזה, ישראל עשויה להזדקק לניצול היתרונות ההרתעתיים שלה, הקיימים בזכות עוצמתה הגרעינית, כדי לפעול אפילו נגד איומים שאינם גרעיניים.

ישראל מגנה על עצמה לא רק באמצעות איומים מרומזים ומפורשים בתגמול, אלא אף באמצעות מרכיבים משולבים של הגנה לאומית. אם רוצים להציג קביעה זאת בצורה מדויקת יותר, חלק אינטגרלי ממערך הביטחון הרב־שכבתי של ישראל נשען על אמצעים "אקטיביים" כפי שהדבר מצא ביטוי ברור במבצע "צוק איתן" – בעיקר "כיפת ברזל" נגד רקטות קצרות טווח ומערכת "חץ" שתופעל בעתיד נגד כלי נשק של איראן. עם זאת, אפילו מערכת "חץ", שנבחנה בהצלחה וזוכה להערכה, לא תוכל לעולם להגיע לסבירות ירוט גבוהה כל כך, שתספיק להגנה מלאה על "מטרות רכות", דהיינו, על אזרחים ישראלים.

שום מערכת הגנתית נגד טילים בליסטיים אינה יכולה להיות חסינה מפני "זליגה", ודי בטיל גרעיני אחד המשוגר לכיוונה של ישראל ומצליח איכשהו לחדור את הגנות מערכת "חץ", כדי להרוג עשרות או מאות אלפי ישראלים. מגבלות אינהרגטיות אלו של מערכת "חץ" עשויות להיות משמעותיות פחות, אם תחול נסיגה הדרגתית ומותאמת של ישראל מהישענותה המסורתית על מדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת".

המדיניות הישראלית ההיסטורית של הישענות על יכולת גרעינית בלתי מוצהרת לא תוכל להצליח לנצח. אם לא יוכנסו בה תיקונים מעת לעת, היא תיכשל בשלב כלשהו בעתיד. כישלון אפשרי כזה, שיהיו לו השלכות קטלניות, עשוי להיות קשור באיראן. איראן תהפוך בשנים הבאות, כמעט בוודאות, לחברה מלאה ב"מועדון" הגרעיני. כדי להרתיע איראן גרעינית, יהיה צורך לגרום לה להשתכנע כי הנשק הגרעיני של ישראל עמיד מפני פגיעה והינו בעל כושר חדירה. הערכות איראניות לגבי יכולתה של ישראל ונכונותה לבצע פעולות תגמול גרעיניות יהיו תלויות, במידה רבה, בידע מוקדם של איראן על נשק זה, ובכלל זה על יכולת ההגנה המשוערת שלו מפני התקפת פתע איראנית ועל יכולתו המשוערת לחדור ביעילות מבעד לכל סוג של הגנה איראנית, בין אם פעילה ובין אם סבילה.

התדמית האחידה של כלי הנשק הגרעיניים של ישראל, כאילו הם "גדולים מדי" ו"בעלי עוצמה רבה מדי", עלולה להחליש את מעמדה הגרעיני של ישראל. לדוגמה, הנחה של איראן לפיה כלי הנשק הישראליים הם רק "מגה הרסניים", עלולה לערער את אמינותה של ההרתעה הגרעינית של ישראל. מכאן שאמינות ההרתעה הישראלית עשויה להשתנות ביחס הפוך למידת הרסנותם וקטלניותם של כלי הנשק הגרעיניים שלה.

ישראל עשויה ללמוד מצמד יריבים בולט אחר, בדרום-מערב אסיה – הודו ופקיסטן הגרעיניות. הסכסוך הקוטבי בין השתיים עודנו מר ומתמשך והוביל לשלוש מלחמות ביניהן מאז קיבלו עצמאות בשנת 1947. פקיסטן נוטה כיום להחזיק במאגר הגרעיני שלה כלי נשק גרעיניים קטנים יותר, כלומר טקטיים. זאת ועוד, מאז שפקיסטן הכריזה לראשונה על הניסוי שערכה בטיל הבליסטי "נאצר" בשנת 2011, הדגש שהיא שמה על כלי נשק גרעיניים קטנים יותר מכוון בצורה בולטת מבעבר להרתעה של מלחמה קונבנציונלית. האיום של פקיסטן להשתמש, בתגובה לתוקפנות הודית, בכלי נשק גרעיניים בעלי תפוקה נמוכה יחסית, המיועדים ל"שדה קרב" מצומצם, מבטא את העניין שיש לה להיראות פחות פרובוקטיבית בעיני דלהי, ולכן פחות מועדת לפעולות תגמול גרעיניות הודיות.

צה"ל דחה עד היום כל רעיון של מדיניות שתסתמך בצורה משמעותית על כוחות גרעיניים טקטיים. למרות זאת, יש מקום גם עתה לקדם את התפיסה של הרתעה גרעינית שתתבסס על פחות מאשר "תגמול מסיבי".

סיום הדרגתי של "העמימות הגרעינית המכוונת"

כאשר ישראל תעמוד במצב בו תיאלץ לחיות בדו־קיום עם איראן גרעינית, היא לא תשיג כל תועלת מהמשך השמירה על סודיות גרעינית. היא תוכל להרוויח דווקא מצורות מוגבלות של **חשיפה גרעינית**. פירוש הדבר יהיה סיום הדרגתי ומכוון של המדיניות הישראלית של "פצצה במרתף".

איראן גרעינית עלולה להחליט בשלב מסוים לחלוק חלק מהמרכיבים ומהחומרים הגרעיניים שלה עם חזבאללה, או עם ארגון טרור אחר. כדי למנוע זאת, ישראל צריכה לשכנע את איראן, בין היתר, כי עומד לרשותה מגוון של אפשרויות גרעיניות ראויות ושמישות. ישראל יכולה לרופף קמעה את מדיניות העמימות הגרעינית שלה על ידי פרסום מידע כללי על זמינותם של כלי נשק גרעיניים בעלי תפוקה נמוכה. המשך המדיניות של עמימות גרעינית לא תהיה עוד משכנעת דיה.

בירושלים (משרד ראש הממשלה) ובתל אביב (משרד הביטחון) יהיה צורך לשאול את השאלה הבאה מול איראן גרעינית: עד איזו מידה צריכה ישראל לחשוף היבטים וחלקים חשובים של עמדותיה, כוונותיה ויכולותיה הגרעיניות? כדי להבטיח שיכולותיה הגרעיניות ייתפסו כשמישות, בלתי פגיעות ובעלות כושר חדירה אל מול כל תוקף פוטנציאלי, ולא רק מול איראן, יהיה על ישראל לחשוף באופן סלקטיבי ובקווים כלליים מידע אסטרטגי מסוים. מידע כזה, שיתפרסם אך ורק לצורך שיפור ההרתעה הגרעינית של ישראל, יוכל לעסוק, בין היתר, בביצורן, בפיזורן, בהכפלתן, בהצבתן ובתפוקותיהן של יכולות גרעיניות ישראליות מסוימות.

אויב רציונלי או בלתי רציונלי?

ברגע שישראל תעמוד מול יריב גרעיני מוכר בטהראן, היא תצטרך לשכנעו שיש לה הן את **הרצון** והן את **היכולת** להפוך כל תוקפנות גרעינית איראנית לקשה מנשוא וכזו שאין רווח בצדה. עם זאת, שום מהלך ישראלי של מעבר מעמימות לחשיפה גרעינית לא יעזור במקרה שהאויב הגרעיני הוא בלתי רציונלי. כדי להתמודד עם אויבים בלתי רציונליים – אותם יריבים שאינם מחשיבים אפילו את הישרדותם העצמית מעל כול דבר אחר⁴ – אפילו מכה מקדימה עלולה להתברר כמאוחרת מדי.⁵ ככל שההנהגה האיראנית תהיה דבקה בחזיונות אחרית הימים של אפוקליפסה שיעית, יהיה מקום להעריך כי איראן השליכה הצידה כל שביב של ההתנהגות רציונלית. היה והדבר יקרה, איראן עשויה להפוך ל"מחבל גרעיני מתאבד" במקרוקוסמוס. אפשרות מערערת יציבות כזו היא בלתי סבירה בעליל, אך יחד עם זאת אינה בלתי מתקבלת על הדעת. למרות שהדבר נדון רק לעתים רחוקות, אפשרות בעייתית כזו עשויה להתקיים גם בפקיסטן הפגיעה להפיכות, שכאמור, כבר כיום היא מעצמה גרעינית.

כמה מאויביה של ישראל עשויים להיות בלתי רציונליים במובן הטכני, אך לגמרי לא "משוגעים" או "מטורפים". לדוגמה, מקבלי החלטות איראניים עשויים לפעול בהתאם לציוויים הקוראים להשמדתה של המדינה היהודית. בנסיבות בלתי סבירות אלה, אך יחד עם זאת אפשריות, איראן תהיה אמנם חסרת היגיון, אך עדיין תהיה נתונה לאיומיה של ההרתעה הישראלית.

כדי להגן על עצמה מפני תקיפות צבאיות מצד אויבים רציונליים, ובפרט מפני התקפות העלולות בסופו של דבר להיות בעלות מחירים קיומיים, ישראל תצטרך לנצל טוב יותר כל היבט של היכולת והדוקטרינה הגרעיניות שלה. הצלחת מאמצי בנקודה זאת תהיה תלויה לא רק בדוקטרינה של בחירת המטרות (ערי אויב ו/או כוחות צבא שלוו), אלא גם במידה שבה בחירה זו תהיה ידועה מראש ליריביה. לא די שאויבי ישראל יידעו שיש לה פצצה גרעינית כדי שהרציונליים שבהם יירתעו מייזום מכה ראשונה נגדה או מנקיטת צעדי תגמול בעקבות מתקפת מנע ישראלית. אויבים אלה גם יצטרכו לדעת שכלי הנשק הגרעיניים השמישים של ישראל הם בלתי פגיעים למכה ראשונה, וכי לפחות מספר מוגדר שלהם מסוגל לחדור מטרות אוכלוסייה שערכן רב.

סביר להניח שישראל אימצה מדיניות של קביעת מטרות גרעיניות שבמרכזה מטרות ערים או "מטרות בעלות ערך". מדיניות זו, שבמידה מסוימת משכפלת את דוקטרינת קביעת המטרות של ארצות הברית בתקופת המלחמה הקרה, חייבת להיות מובאת מראש ובהקדם לידיעתם של כל אויביה המזוהים של ישראל. ללא חשיפה מכוונת כזו, מדיניות ההרתעה הגרעינית של ישראל עלולה להיכשל.

"הוצאתה מהמרתף" של הפצצה הישראלית עשויה לשפר את ההרתעה האסטרטגית של ישראל, שכן היא תגביר את הערכותיו של האויב הרציונלי באשר לביטחונם ויכולותיהם של הכוחות הגרעיניים שלה. סיום מחושב כזה למדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת" גם עשוי להבליט את נכונותה של ישראל להשתמש ביכולותיה הגרעיניות כתגובה למכה ראשונה ולמכות תגמול של אויב מסוים. הדבר מזכיר את מה שקרוי "ברירת שמשון" – הבהרה לכמה מקבלי החלטות של האויב כי עליהם לשים לב לכך שישראל תהיה מוכנה לעשות כל שתידרש כדי לשרוד.

"ברירת שמשון"

רק סיום מדורג של מדיניות העמימות הגרעינית יוכל לאפשר לישראל לנצל את היתרונות הפוטנציאליים המשמעותיים הגלומים ב"ברירת שמשון". אם ישראל תבחר להמשיך "לשמור על הפצצה במרתף", היא לא תוכל לעשות שימוש באופציה השיורית של "ברירת שמשון".

האסטרטגיה הגרעינית של ישראל תמשיך להיות, בכל מקרה, וללא קשר לרמת העמימות המועדפת שלה, אסטרטגיה מוכוונת הרתעה, ולא אסטרטגיה מוכוונת מלחמות. גם "ברירת שמשון" מתייחסת למדיניות המתבססת לפחות בחלקה על איום מרומז בתגובה גרעינית מסיבית למעשי תוקפנות ספציפיים מצד האויב. ניתן לעשות שימוש אמין במדיניות כזו רק במקרים שבהם מעשי התוקפנות של האויב יאיימו על עצם קיומה של ישראל, ויהיו כרוכים בשימוש בכלי נשק גרעיניים ברי עצמה והרסניים יותר. "ברירת שמשון" יכולה להיחשב כאסטרטגיה הגיונית מבחינתה של ישראל אך ורק בנסיבות של "מוצא האחרון", או של "כמעט מוצא אחרון".

סיום העמימות הגרעינית של ישראל עשוי לסייע למימוש "ברירת שמשון", על ידי הדגשת אותו חלק של המאגר הגרעיני שלה שהוא "פחות שמיש". הדבר אינו עומד בסתירה לטיעון הקודם, על כך שישראל צריכה "להוציא את הפצצה מן המרתף" כדי לשפר את אמינות ההרתעה שלה; אדרבא, יש בכך כדי לקבוע כי יכולת השכנוע המצטברת של ההרתעה הגרעינית של ישראל מחייבת את האויב לגבש לעצמו תפיסות לגבי מידת ההרס הכרוכה במכת תגמול ישראלית בשני הקצוות של ספקטרום התפוקה הגרעינית. סיום העמימות הגרעינית בעת המתאימה יאפשר לישראל לטפח בצורה הטובה ביותר תפיסות מסוג זה.

מטרתה העיקרית של כל צורה של "ברירת שמשון" היא לא להבהיר את עצם זמינותה של הרתעה גרעינית ישראלית, אלא לאותת על הכוונה הבלתי מוצהרת לערוך פעולת תגמול גרעינית נגד מטרות בעלות ערך גבוה כמו ערי האויב. "ברירת שמשון", שתהפוך לאופציה מעשית עם סיומה של מדיניות "העמימות הגרעינית",⁶

לא תרתיע את כל מעשי התוקפנות של אויבי ישראל, אך תרתיע מכות ראשונות גרעיניות או ביולוגיות, הממוקמות בקצה הגבוה של סולם העוצמה.

שמשון היה אומר את הדברים הבאים לכל התוקפים הגרעיניים הפוטנציאליים: "ייתכן שאנו (ישראל) נצטרך 'למות', אך (הפעם) לא נמות לבדנו". "ברירת שמשון", שתתאפשר כאמור רק לאחר סיום העמימות הגרעינית הישראלית, תוכל לשרת את ישראל כגורם נלווה להרתעה ולאפשרויות למכות מנע מקדימות מסוימות, אך לא כאסטרטגיית ליבה גרעינית לאומית. אין לבלבל את "ברירת שמשון" עם מטרתה הביטחונית העליונה של ישראל, דהיינו, השגת הרתעה גרעינית יציבה ברמות הנמוכות ביותר של כל סכסוך צבאי אפשרי.

"ברירת שמשון" יכולה לתמוך בהרתעתה הגרעינית של ישראל על ידי הדגמה טובה יותר של הנכונות הישראלית לקחת סיכונים אסטרטגיים, לרבות סיכונים קיומיים. כבר משה דיין הבין ואימץ את ההיגיון המסוים הזה, כשאמר ש"ישראל חייבת להיות כמו כלב משוגע, מסוכנת מדי מכדי שמישהו ינסה להציק לה".

הרציונליות של האִירציונליות ושאלת המלחמה הקרה החדשה

כאשר שוקלים שיקולים אסטרטגיים יש היגיון בהעמדת פנים של התנהגות לא רציונלית. היתרונות ההרתעתיים של האִירציונליות לכאורה תלויים, לפחות בחלקם, במודעות של מדינת האויב לעמדתה הגלויה של ישראל, לפיה היא בוחרת מטרות בעלות ערך גבוה כיעד לתגמול. גם בעניין זה יש יתרונות ביטחוניים ספציפיים ובעלי ערך בסיום הדרגתי של מדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת" של ישראל. המועד לתחילתו של "סיום" כזה עדיין לא הגיע. הוא יגיע כאשר יהיה אישור לכך שאיראן חצתה את הסף הגרעיני. אז תצטרך ישראל "להוציא את הפצצה מן המרתף". עד שרגע זה יגיע, על ישראל להשלים את עיצובה מחדש של הקצאת נכסיה הגרעיניים ואת היקף חשיפתה. דפוס זה של תכנון מראש עשוי לשפר את אמינות ההרתעה הגרעינית שלה.

ישראל, כמו כל מדינה אחרת בזירה העולמית, פועלת בתוך "מערכת"⁷. יש ראיות גוברות לכך ש"מערכת" זו מידרדרת בחזרה במהירות למצב ששרר בעידן הקודם של דו־קוטביות, וכן לכך שהיא עלולה להתפתח מחדש למלחמה קרה חדשה בין ארצות הברית לרוסיה.⁸ אם התפתחות כזו תתרחש בפועל, היא תשפיע על חלק גדול מיכולותיה הגרעיניות של ישראל הנמצאות בשלבי התהוות ועל הדוקטרינה הגרעינית הנובעת מהם.

כל החלטה של ישראל בעניין העמימות הגרעינית מול חשיפה גרעינית תצטרך, לפיכך, לקחת בחשבון את התחייבויותיהן והיערכויותיהן החדשות של מעצמות העל. התגבשותו מחדש של עידן דו־קוטבי עשויה להפוך את המערכת הבין־לאומית

לפחות אנרכיסטית, אך גם לכזו הנוטה למצבי יריבות. פירוש הדבר הוא שווינגטון וירושלים עשויות להידרש בקרוב להעריך מחדש את האופציות הגרעיניות שלהן, תוך גילוי מודעות רבה יותר לתמורות שכבר חלו במדיניותה של מוסקבה.

בסופו של דבר, יש להביא לכך שאויביה של ישראל יבינו שיש נסיבות שבהן היא עלולה להחליט באופן מודע לעשות שימוש בנשק הגרעיני שלה.⁹ נסיבות אלו עשויות להיות, למשל, חשש של ישראל מתבוסה מוחלטת, או במונחים יהודיים היסטוריים מסורתיים – הרס "הבית השלישי". מנהיגי ישראל יעשו תמיד את כל שנדרש כדי לשרוד כמדינה, ובכלל זה, אם יהיה צורך בכך, הנחתת מכת מנע גרעינית, תגמול גרעיני, מכת נגד גרעינית או לוחמה גרעינית.¹⁰

קשה לדמיין נסיבות כלשהן שבהן ישראל עשויה להחליט על הנחתת מהלומה גרעינית מקדימה. עם זאת, ישנם תנאים שבהם אופציה כזו יכולה להיות הגיונית לחלוטין:

א. כאשר אויב של ישראל רכש לעצמו כלי נשק גרעיניים ו/או כלי נשק בלתי קונבנציונליים אחרים הנחשבים לכאלה המסוגלים להשמיד את המדינה היהודית.

ב. כאשר אויב של ישראל הבהיר בצורה ברורה ומפורשת שכוונותיו הקטלניות מקבילות במלואן ליכולותיו.

ג. כאשר אויב של ישראל ערוך להתחיל ב"ספירה לאחור" לקראת מתקפה כזאת.

ד. כאשר הנהגתה של ישראל מאמינה שמהלומות מנע לא גרעיניות אינן מסוגלות להשיג רמה מזערית של הגבלת נזקים, דהיינו, כזו העולה בקנה אחד עם הישרדותה הלאומית של המדינה.

חובתה העיקרית של ישראל היא לא לאפשר לעולם היווצרות נסיבות של "סוף הדרך".¹¹ בטוב שבכל העולמות האפשריים, עמידה בחובה קיומית זו אמורה להיעשות באמצעות דיפלומטיה יצירתית, ואולי אפילו באמצעותה של סמכות עולמית ריכוזית. עדיין איננו נמצאים בטוב שבכל העולמות האפשריים, ולפיכך ישראל תצטרך לקבוע במהירות את הדרך הטובה ביותר לדור בכפיפה אחת עם "עקרב בבקבוק", אחד או יותר – המטפורה הגרוטסקית אך היעילה שנהגתה על ידי הפיזיקאי ג'. רוברט אופנהיימר עוד בימיה הראשונים של המלחמה הקרה (הראשונה). ישראל תוכל לעמוד במשימה כבדה זו רק על ידי עיצובה, ועיצובה מחדש, של הדוקטרינה האסטרטגית שלה, וזאת בהתאם לסטנדרטים הגבוהים ביותר של יכולותיה האינטלקטואליות.

אסטרטגיה גרעינית ישראלית כציווי אינטלקטואלי

ישראל יכולה לצאת ממאבקה להישרדות לאומית כשידה על העליונה רק אם תבין כי מדובר במערכה אכזרית של מוח מול מוח,¹² ולמעשה סכסוך בין מוחות,

המביא בחשבון את האנרכיה המערכתית ההולכת וגוברת בעולם, את הדו־קוטביות המתהווה מחדש בין מעצמות העל ואת השינויים התכופים במשוואת הכוחות הצבאיים באזורי העולם השונים. המתכננים הצבאיים הישראליים חייבים להבין תמיד כי אל לישראל לנסות להתמודד עם הסכנות שבפניה כאילו היו מערך איומים נפרד לחלוטין. במקום זאת, הם צריכים להתחיל להכיר ב"סביבת איום" כללית יותר, שבתוכה יש "התאמה" מדויקת וניתנת להגדרה לכל המרכיבים האלה.

גם כיום, כאשר הסיכונים הספציפיים הניצבים בפני ישראל כתוצאה מן החתירה הפלסטינית למדינה והתגרענותה של איראן הם גדלים ומוחשיים, משימת הליבה של האסטרטגים הישראלים חייבת להיות זיהוי מסגרת קוהרנטית ומקיפה, כזו שתוכל להכיל בתוכה את ההבנה האופטימלית של כל האיומים הפוטנציאליים מצד האויב. פירוש הדבר הוא, בין היתר, חובה להתוות "תוכנית אב" אסטרטגית שתכלול הנחות כוללניות הקשורות זו בזו, שמהן עשויות להיגזר אופציות מדיניות ספציפיות מגוונות ומהימנות.

לא ניתן לבנות את תוכנית האב האסטרטגית הדרושה לישראל יש מאין; היא חייבת להיות תוצאה ברורה של שיטת חשיבה דיאלקטית. אפלטון מתאר ב"דיאלוגים" שלו את הדיאלקטיקן כאדם היודע בצורה הטובה ביותר איך לשאול, ולאחר מכן לענות על שאלותיו שלו עצמו. שיטה עתיקת יומין זו של חתירה לאמת על ידי חשיבה נכונה עודנה המתאימה ביותר לשיפור ההכרחי במחקר האסטרטגי הישראלי.

כאשר פריקלס נשא את נאום ההספד שלו, היה זה כדי להביע את ביטחונו בניצחונה של אתונה. במקביל, כפי שמספר תוקידידס, ההיסטוריון היווני בר הסמכא של המלחמה הפלופונסית (404–431 לפנה"ס), פריקלס הביע חששות עמוקים מפני משוכות שאתונה תכפה על עצמה. "הדבר שממנו אני חושש יותר מהאסטרטגיות של אויבינו", קונן פריקלס, "הן הטעויות שלנו". יש בכך לקח חשוב ודחוף לישראל. כאשר היא מתבוננת במגוון ההכנות של האויב למלחמה ולהפעלת טרור, עליה לא לשכוח שיעילותן של הכנות אלו תהיה תלויה תמיד בתגובותיה המחושבות. זמן רב לאחר פריקלס הסיק ראש אמ"ן לשעבר, יהושפט הרכבי, את המסקנה המבצעית הבאה ממרד בר כוכבא – התקוממות מתוכננת היטב ביהודה בשנת 132 לספירה, שדחקה את העם היהודי לשוליה החיצוניים של ההיסטוריה: "בבחירת סגנון הלחימה, יש להיזהר מלוחמה שבה תגובתו של האויב, מנקודת מבטו שלו, עלולה להוביל לפעולה שתזיק לך... זהו לקח חשוב גם בנסיבות גרעיניות: הימנעות מפרובוקציה שליריב עלולה להיות רק תגובה אפשרית אחת עליה – מלחמה גרעינית"¹³.

תובנותיו מבוססות ההיסטוריה של הרכבי כוללות שני לקחים אפשריים, אותם ניתן ליישם במסגרת השינויים הנדרשים בדוקטרינה האסטרטגית הנוכחית של ישראל:

א. יש לעשות כל מה שצריך כדי למנוע התגרענות של אויבים מהדרגה הראשונה.
ב. יש להשלים עם המצב הבלתי נמנע שבו יריבים יחזיקו בנשק גרעיני, על המגבלות הנובעות מכך במישרין לגבי מהלומת מנע מקדימה, ולהתמקד במקום זאת במנגנונים יעילים של הגנה עצמית.

במצב אידיאלי, הלקח הראשון משרת טוב יותר את תובנותיו של הרכבי, אלא שכיום הסיכויים להצלחה מבצעית של כל מהלומה ראשונה במגמה הגנתית נוטים להיות נמוכים באורח כמעט בלתי נסבל.

כל עוד ישראל תתפוס את איראן הגרעינית כמדינה שאינה מסוגלת לחיות בדו-קיום עם המדינה היהודית, הדגשים הדוקטרינריים של האסטרטגיה שלה חייבים לכלול תצורות מתאימות יותר של דיפלומטיה, הרתעה גרעינית והגנה מפני טילים בליסטיים. בהקשר זה, יהיה חשוב במיוחד לבחון מחדש את מדיניות "העמימות הגרעינית המכוונת" של ישראל, או, במילים אחרות, את מדיניות "הפצצה במרתף".

הערות

- 1 יחד עם זאת, ב־22 בדצמבר 1995 הכריז ראש הממשלה דאז, שמעון פרס, בגלוי בפני עיתונאים כי ישראל תהיה מוכנה "לוותר על האטום" בתמורה ל"שלום". שנים לאחר מכן, ב־11 בדצמבר 2006, הייתה לראש הממשלה אהוד אולמרט בדיוק אותה "פליטת פה".
- 2 ראוי לציין כי שום מדינה על פני כדור הארץ, לרבות ישראל, אינה כפופה למחויבות חוקית כלשהי לוותר על גישה לכלי נשק גרעיניים. כן ראוי לציין כי בנסיבות מסוימות, אפילו השימוש בפועל בכלי נשק כאלה עשוי להיות חוקי. בקשר לכך יצוין כי ב־8 ביולי 1996 נתן בית הדין הבין-לאומי בהאג חוות דעת מייעצת בנושא "חוקיות האיום או השימוש בכוח בתחום הנשק הגרעיני". בפסקה הסופית של חוות דעת זו מובאת, בין היתר, המסקנה לפיה: "איום או שימוש בכלי נשק גרעיניים נוגד את כללי המשפט הבין-לאומי הישימים בסכסוכים מזוינים, ובפרט את העקרונות והכללים של המשפט ההומניטרי. עם זאת, בשל מצבו של המשפט הבין-לאומי ונוכח העובדות הניצבות בפניו, בית המשפט אינו יכול להסיק סופית האם האיום בנשק גרעיני או השימוש בו הוא חוקי או בלתי חוקי בנסיבות קיצוניות של הגנה עצמית, שבה עצם קיומה של מדינה נתון בסכנה".
- 3 חשוב להבין שהתעקשותו המתמדת של ראש הממשלה, בנימין נתניהו, על כך שכל מדינה פלסטינית תישאר "מפורזת" היא לא רק בלתי מציאותית, אלא אף עלולה, בכוח, לא לעלות בקנה אחד עם המשפט הבין-לאומי הרלוונטי. באשר לנקודה הזו, ראו: Louis René Beres and Zalman Shoval, "Why a Demilitarized Palestinian State Would Not Remain Demilitarized: A View Under International Law," *Temple International and Comparative Law Journal*, Winter 1998, pp. 347-363.

- 4 מקבל החלטות בלתי רציונלי וריבוני עשוי להעדיף העדפות מסוימות, או שילוב של העדפות, אף יותר מאשר הישרדות לאומית. יחד עם זאת, מקבל החלטות כזה אינו, על פי הגדרתו, "מטורף" או "משוגע". במקום זאת, הוא עשוי לבחור בין חלופות שונות בהתאם לציווי העדפה מסוימים, הן עקביים והן משתנים. מכאן נובע כי איראן בלתי רציונלית יכולה עדיין לשמור על היררכיית העדפות מסוימת, קבועה פחות או יותר, ולכן איומים מצד ישראל לפגיעה בהעדפות מסוימות אלו עשויים להיות גורם הרתעה סביר ומשכנע בידיה. הבולטים ביותר בהקשר זה הם איומים על מקבלי ההחלטות באיראן באופן אישי, לרבות על בני משפחותיהם, ו/או איומים על שלומם וביטחונם של מוסדות דת אסלאמיים מסוימים.
- 5 בהערכות צבאיות עשויים להיות לעתים משתנים מסוימים שלא ניתן למדוד אותם בצורה מדויקת, ויחד עם זאת הם חשובים ביותר. דוגמה לא כל כך מובנת מאלה היא ההבטחה הדתית לחיי נצח או שליטה על המוות – צורה ראשונית בתכלית של אלמותיות, שהיא בעלת משקל מכריע במזרח התיכון האסלאמי ובאיראן.
- 6 התשובה לשאלה האם הנסיגה ממדיניות העמימות הגרעינית לעבר חשיפה גרעינית תשפר את ההרתעה הגרעינית של ישראל אם לא, תהיה תלויה בכמה גורמים. אלה כוללים את מעורבותם של סוגים ספציפיים של נשק גרעיני, חישוביהם של מנהיגי האויב, ההשפעות של תהליכי קבלת החלטות רציונליים על אותם מנהיגי אויב, וההשפעות על הפיקוד, השליטה והתקשורת, הן של ישראל והן של היריב. יתר על כן, אם "הוצאתה של הפצצה הישראלית מן המרתף" הייתה מביאה להאצלת סמכויות שיגור נבחרות מראש אצל האויב, ו/או לנהלים חדשים ופחות קשיחים של שיגור לפי התרעה, הסבירות למלחמות גרעיניות לא מורשות או מקריות עלולה הייתה לגבור במידה משמעותית.
- 7 לפרטים נוספים על נקודה זו ראו: Louis René Beres, "Israel's Urgent Strategic Imperative," Oxford University Press Blog, May 12, 2013.
- 8 כאשר הבית הלבן איים בסנקציות על רוסיה לקראת משאל העם שהתקיים בחצי האי קרים ב־16 במארס 2014 על פרישה מאוקראינה, פרסם עיתונאי מקורב לקרמלין אזהרה חריפה לארצות הברית: "רוסיה היא המדינה היחידה בעולם", אמר איש הטלוויזיה דימיטרי קיסליוב (Dmitry Kiselyov), "המסוגלת להפוך את ארצות הברית לאפר רדיואקטיבי". הוא דיבר כשברקע נראה ענן פטרייתי גרעיני טיפוסי. ראוי לשים לב לעובדה שקיסליוב מונה אך לא מכבר על ידי נשיא רוסיה, ולדימיר פוטין, לתפקיד ראש סוכנות ידיעות ממלכתית חדשה, שתפקידה יהיה להציג את רוסיה באור חיובי.
- 9 החובה להשתמש בכוח בעולם שבו שוררת אנרכיה בין־לאומית משמשת כטיעון המרכזי ל"ריאלפוליטיק", החל מ"הדיאלוגים במלוס" של תוקידידס, דרך "המכתבים" של קיקרו, ועד מקיאווולי, לוק, ספייקמן וקסינג'ר. "מה ניתן לעשות נגד כוח באמצעות כוח?", שואל קיקרו. עם זאת, סוג האנרכיה שבו אנו נתקלים כיום שונה מאד מזו שהייתה בתקופות מוקדמות יותר, שבהן הייתה סמכות עולמית מבוזרת. הדבר כיום ראשוני יותר, קמאי יותר, מונע באופן ישיר ומתגמל את עצמו.
- 10 בכל קנה מידה של סבירות, המלחמה הגרעינית חייבת להיחשב תמיד לאפשרות השיווית ביותר, ולפחות יעילה מבחינת המחיר. יש תמיד לתת את הדעת לכך שכלי נשק גרעיניים יכולים להצליח באמת אך ורק במצב של אי שימוש בהם וכאמצעי הרתעה בלבד. התיאורטיקן הצבאי הסיני הקדמון סון דזה טען עוד קודם לעידן הגרעיני, בחיבורו "אמנות המלחמה", כי "הכנעת צבא האויב ללא לחימה היא פסגת המצוינות האמתית" (פרק 3, "תכנון מתקפות").

- 11 קרל פון קלאוזביץ כותב בהקשר זה, בחיבורו "על המלחמה": "לוחמת מגן... אינה מורכבת מהמתנה בחיבוק ידיים לכך שדברים יקרו. עלינו לחכות אך ורק אם היא מניבה לנו יתרונות גלויים ומכריעים. השקט שלפני הסערה, כאשר התוקפן עסוק בריכוז כוחות חדשים לקראת המהלומה הגדולה, הוא המסוכן ביותר עבור הצד המתגונן": Carl von Clausewitz, *Principles of War*, Hans W. Gatzke, tr. (New York, Dover Publications, 2003), p. 54. באשר לאיראן, מקבלי ההחלטות הישראליים נדרשים כעת לברור האם המדובר ב"שקט שלפני הסערה?" לעיון באחת התשובות העדכניות והחד-משמעיות, ראו: Andrew Bostom, "Iran's Final Solution for Israel," *National Review Online*, February 10, 2012.
- 12 רבי אלעזר ציטט את רבי חנינא כאומר: "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם", התלמוד הבבלי, סדר זרעים, מסכת ברכות, ט'.
- 13 Yehoshafat Harkabi, *The Bar Kokhba Syndrome: Risk and Realism in International Politics* (Chappaqua, New York: Rossel Books, 1983). "היה שיאה של תקופה של התקוממויות, כגון המרד הגדול של 66-70 לספירה, שבו הוחרב בית המקדש השני, וההתקוממויות של 115-117 לספירה, בתקופת שלטונו של טריאנוס, כאשר הקהילות היהודיות בקירנאיקה, מצרים וקפריסין נחרבו..." (עמ' xi).